

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»

І. Шамша

ФІЛОСОФІЯ

Методичні рекомендації
для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність К9 «Правоохоронна діяльність» та D8
«Право»

Одеса 2025

Автор-укладач:

Шамша Ігор Володимирович - кандидат філософських наук, доцент, виконувач обов'язків завідувача кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»;

ORCID ID: 0000-0001-9410-991X

Рецензенти:

Худенко Андрій Володимирович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та гуманітарних дисциплін Одеської національної музичної імені А.В. Неждановой

Іванова Оксана Станіславівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

*Рекомендовано до друку навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Протокол №1 від 10.08.2025)*

Шамша І.В. Філософія: Методичні рекомендації для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальність К9 «Правоохоронна діяльність» та D8 «Право». – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія» 2025. 42 с.

В основі методичних рекомендацій лежить курс діалектичної філософії, який був розроблений О.А.Івакіним, викладався понад двадцять років, і став класичним для кафедри філософії. На цьому курсі філософії сформувалося багато юристів-практиків і науковців, які, з різним ступенем досконалості, оволоділи основами філософського мислення. Збережено структуру та найкраще з курсу філософії О.А. Івакіна, надані роз'яснення, курс адаптований для здобувачів вищої освіти спеціальностей «Правоохоронна діяльність» та «Право». Рекомендації корисні всім, хто опановує курс «Філософія», бажає долучитися до цієї інтелектуальної скарбниці людства.

ВСТУП

Філософія постає давнім знанням, історія якого нараховує понад дві з половиною тисячі років. Не маючи прагматичного забарвлення, яке навчало б куди вкладати гроші, як нічого не робити і отримати капітал, вона зберігається протягом тисячоліть, вивчається у всіх вищих навчальних закладах. Саме з цим давнім знанням знайомить запропонований курс.

Здавалося б – навіщо потрібна філософія юристам та представникам правоохоронної діяльності? Є система законодавства, і є так звані «важилі» влади, за допомогою яких представники правоохоронної діяльності (не лише національна поліція, а й СБУ, САП, НАБУ тощо) регулюють дотримання законодавства. Що ще потрібно для представників цих професій для орієнтації в світі?

Проте, не все так просто, як здається на перший погляд. Всюди, де є мислення, є і філософія – якось сказав О.А.Івакін. Філософія постає і культурою мислення, і мистецтвом мислення. Оскільки сучасна людина, якими б новими набутками та найсучаснішими пристроями не користувалася, все одно користується й мисленням - їй потрібна філософія. Бо без культури мислення, будь-які найновітніші технології втрачають сенс.

Професії юриста та правоохоронця передбачають, що їхні представники постають взірцями для інших людей - вони приймають рішення про долю людини, тому, всім, що створило людство, повинні володіти краще за інших. Технології мислення - не виключення. Якщо юрист, або правоохоронець мислить софізмами, порушує правила логіки, його цікавлять робочі схеми маніпуляцій іншими людьми, то навряд чи йому вдасться виконати свої обов'язки належним чином. Над мисленням потрібно працювати, як і над професійними навичками, і філософія пропонує зануритися в той досвід, який накопичило людство за понад дві з половиною тисяч років. Філософія передбачає не лише володіння логічно правильними технологіями мислення, а й переконання, що потрібно користуватися саме ними, а не хитрощами та логічними пастками, які спотворюють та викривляють реальність.

Курс містить класичні філософські розділи: онтологію (теорія буття), гносеологію (теорія пізнання), соціальну філософію, та формує уявлення про філософію, категорії як інструменти буття та мислення. В якості методології дослідження світу пропонується діалектичний метод, який створює той ракурс, з якого розглядається філософія.

Проте, який метод обрати для себе, здобувачі вищої освіти обирають самостійно. Обов'язковим для врахування постає те, що за допомогою курсу “Філософія” здобувачі вищої освіти формують професійний світогляд юриста, або правоохоронця, а не філософа, тому передбачається відхилення уподобань студентів від переконань викладача.

Філософія виникає в суперечках, як пара-доксальне знання (проти розхожих догматичних переконань), тому найкращий метод викладання філософії – проблемний метод. Здобувачам вищої освіти пропонується та, або інша філософська проблема, аргументи різних сторін (філософських шкіл, напрямів тощо), та пропонується самостійно вибрати те вирішення цієї проблеми, яке більше до вподоби. Курс носить дискусійний характер, жодні позиції не нав'язуються – в протилежному випадку курс філософії втратив би сам дух філософії та філософування. За незгоду з позицією викладача, оцінки не знижуються, особливо якщо позиція здобувача вищої освіти постає аргументованою та відповідає його переконанням та принципам.

В курсі «Філософія» застосовуються елементи ділової гри. Викладач свідомо займає правильну позицію і озвучує її. В завдання здобувача вищої освіти входить знайти помилку та спростувати невірну позицію. Позиція не усувається допоки не будуть знайдені сильні аргументи для її спростування. Такий підхід до викладання дозволяє здобувачам вищої освіти не просто приймати на віру думки та тези викладача, але й перевіряти їх, зважувати сильні та слабкі аргументи, критично формувати власну позицію.

Курс розроблений на гранті останніх відкриттів та здобутків філософії, та забезпечує оволодіння культурою мислення будь-якою людиною.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Філософія та світогляд. Генезис філософії, її предмет, структура та функції

Філософія як ати-прагматичний, пара-доксальний спосіб мислення. Предметна та рефлексивна свідомість, душа людини. Філософія як рефлексивний спосіб мислення. Виникнення та генеза філософії. Філософія як любов до мудрості. Мудрість і практика.

Світогляд як людська реальність. Світогляд як картина світу. Основні світоглядні запитання за І.Кантом. Можливі класифікації світоглядів. Філософія як теоретична форма світогляду.

Міфологія як історично перший вид світогляду. Властивості міфологічного світогляду: синкретизм, антропоморфізм, всезагальна перевертність.

Предмет філософії. Суперечки щодо визначення предмету філософії. Взаємозв'язок предмету філософії та її структури. Онтологія та гносеологія. Логіка, етика, естетика, соціальна філософія, філософія історії, культурологія, релігієзнавство, філософська антропологія, філософія права. Взаємозв'язок структури та функцій філософії.

Філософія, релігія, мистецтво.

Тема 2. Проблема методу філософування

Проблема методу філософування. Філософія і філософування. Шари досліджуваної реальності. Фізика та філософія у дослідженні світу. Позитивізм та змістовна логіка у дослідженні реальності. Статика, динаміка та розвиток. Структура внутрішнього людського світу. Структура логічного (за Г.В.Ф.Гегелем). Предметна та рефлексивна свідомість. Здоровий глузд. Буденна свідомість. Недостатність буденної свідомості для дослідження світу. Мислення сталості та змінності, мислення розвитку. Догматизм. Філософія як анти-догматизм. Еклектика та софістика як імітація філософії. Діалектика.

Тема 3. Буття. Матерія. Субстанція

Онтологія, та її погляд на основну проблему філософії. Головне онтологічне питання (О.А.Івакін). Головне онтологічне питання (за Г.В.Лейбніцем). Головне онтологічне питання як рушійна сила в онтологічних пошуках. Категорія буття. Парменід Елейський та його поема “Про природу”. Тлумачення висловлення Парменіда.

Широке і вузьке розуміння буття. Буття як все, що існує. Буття і те, що існує. Осмислення категорії буття у фундаментальній онтології М.Гайдеггера. Категорія буття як засіб розрізнення справжнього і несправжнього. Буття як порядок речей. Буття та існування, дійсність, реальність, наявність.

Основні моделі буття у класичній філософській традиції як способи тлумачення вихідної природи субстанції. Необхідність методологічно нейтрального розуміння буття. Картина світу людини та нав'язування матеріалізму або ідеалізму. Матеріалізм, об'єктивний ідеалізм, суб'єктивний ідеалізм. Суперечка між матеріалістами та ідеалістами. Вади та переваги основних напрямів у класичній онтології. Анти-філософська природа нав'язування.

Світ як єдність матеріального та ідеального. Необхідність синтезу матеріалізму та ідеалізму.

Природа як тіло світу. Досягнення матеріалістичної філософії у дослідженні природи. Матерія та її визначення. Філософське та фізичне розуміння матерії. Матерія і рух. Форми руху матерії: добіологічна, біологічна, соціальна. Спокій та зміна як види руху матерії. Простір і час як форми існування матерії. Єдність світу як підстава для синтезу між матеріалізмом та ідеалізмом.

Тема 4. Відображення. Інформація. Свідомість

Відображення як універсальна властивість матеріального та ідеального буття. Відображення як основа для синтезу між матеріалізмом та ідеалізмом. Визначення відображення. Суперечність між одиничним та всезагальним як рушійна сила розвитку форм відображення. Відображення як відбиток і як відбиття (ніби у дзеркалі і відображення ворога – за О.А.Івакіним). Відображення на добіологічному рівні. Єдність матеріального та ідеального (у згорнутому вигляді) у відображенні на добіологічному рівні.

Інформаційна революція у способах відображення на біологічному рівні. Випереджальний та інваріантний характер відображення у живій природі. Ознаки інформаційної взаємодії. Відображення як відбиток і як відбиття на біологічному рівні. Природний добір. Активний характер відображення на соціальному рівні. Свідомість, самосвідомість, підсвідоме. Мова, мовлення, мислення. Свідомість як діяльність.

Тема 5. Основні форми та методи пізнання

Гносеологія та її погляд на основну проблему філософії. Головне гносеологічне питання. Практика як джерело і критерій істини пізнання. Основні форми, принципи і методи пізнання. Принцип об'єктивності, принцип розвитку, принцип конкретності істини. Форми та методи пізнання, які відповідають цим принципам. Суб'єктивне та об'єктивне в пізнанні. Необхідність їхнього синтезу. Трансцендентальний суб'єкт. Принцип активності суб'єкта пізнання як запобігання агностицизму. Чуттєве і раціональне в пізнанні, їхні форми. Можливий синтез чуттєвого та раціонального. Інтуїція. Формальне та змістовне в пізнанні. Формальна форма та змістовна форма мислення (за Г.В.Ф.Гегелем). Синтез зовнішньої та внутрішньої логіки. Теоретичне та емпіричне в пізнанні. Синтез теоретичного та емпіричного. Роль факту в процесі пізнання, його зв'язок з гіпотезою та теорією. Історичне і логічне у пізнанні, їх синтез. Абстрактне і конкретне в пізнанні. Філософське (Г.В.Ф.Гегель) та буденне розуміння абстрактного і конкретного. Конкретне як єдність багатоманітного. Істина.

Методи пізнання. Спостереження та експеримент як емпіричні методи пізнання. Моделювання як мотивація до дослідження та як метод пізнання. Аналіз і синтез (емпіричні та теоретичні), індукція та дедукція (теоретичні та емпіричні). Метод сходження від абстрактного до конкретного як шлях від незнання до знання. Три етапи методу сходження від абстрактного до конкретного.

Тема 6. Змістовна, або гносеологічна, логіка. Принципи систематизації її категорій і законів. Категорії діалектичної логіки

Категорії як універсальні форми буття та мислення. Філософія як категоріальне мислення. Категорії діалектичної логіки як форми

змісту мислення. Метод сходження від абстрактного до конкретного як принцип систематизації категорій змістовної логіки. Сфери категорій діалектичної логіки. Категорії сфери безпосереднього. Якість. Структурна, функціональна, системна та специфічна якість. Кількість. Математичне та філософське розуміння кількості. Міра як єдність якості та кількості. Становлення. Абсолютне та відносне становлення. Категорії сфери сутнісних відносин. Суперечність. Діалектичне і недіалектичне розуміння суперечності. Ознаки діалектичного розуміння суперечності. Суперечливість буття як джерело категорій сфери сутності. Сутність та явище. Форма та зміст. Внутрішнє та зовнішнє. Частина та ціле. Три розуміння діалектики частини та цілого. Дійсність і можливість. Необхідність та випадковість. Причина і наслідок. Субстанція. Категорії сфери цілісності. Всьогозагальне, особливе, одиничне: діалектичне розуміння. Заперечення та його види. Розвиток. Закони діалектики як упредметнення системи категорій змістовної логіки.

Тема 7. Філософія історії та філософія людини. Поняття прогресу. Прогрес особистості та суспільства та їх відношення з природним середовищем. Поняття ноосфери. Розвиток особистості до щастя

Соціальна філософія, її предмет. Відмінність соціальної філософії від соціології, та соціальної психології. Дискусії навколо проблеми соціального. Структура суспільної свідомості. Філософія, релігія, мистецтво. Політична свідомість, правосвідомість, мораль. Рівні суспільної свідомості. Способи практичного опанування світу та суспільна психологія. Наука та ідеологія.

Філософія історії про сенс, зміст та спрямованість історичного процесу. Критерії прогресу людства. Роль особистості в історії. Вчення про ноосферу. Глобальні проблеми людства. Війна та мир. Проблема насильства. Нестача ресурсів. Забруднення навколишнього середовища. Проблема бідності. Проблема штучного інтелекту. Можливі шляхи вирішення глобальних проблем людства.

НАВЧАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Тема 1. Філософія та світогляд. Генезис філософії, її предмет, структура та функції

Мета вивчення

Підготовка висококваліфікованих фахівців, які сполучатимуть фундаментальну професійну підготовку із плюралістичним мисленням та високою методологічною культурою творчого пізнання й практичною діяльністю, що має своїм завданням вироблення у здобувачів вищої освіти світоглядної позиції та універсальної методології мислення та діяльності.

Результати вивчення

Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

Формулювати і перевіряти гіпотези, виокремлювати юридично значущі факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки в діях і явищах для прийняття оптимального рішення в конкретних ситуаціях.

Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

План практичного заняття

1. Виникнення та генеза філософії;
2. Світогляд як людська реальність;
3. Міфологія як історично перший вид світогляду;
4. Взаємозв'язок предмету філософії та її структури.

Методичні вказівки

Опанування цієї теми потребує враховувати наступне. **Філософія** постає давнім видом знання, історія якого нараховує понад дві з половиною тисячі років. Слово «філософія» виникає в VI столітті

до нашої ери, завдяки Піфагору Самоському. З моменту виникнення, людство зберігає цей вид звання, хоча він не приносить практичної, наявної користі. Це відбувається тому, що філософія постає культурою та мистецтвом мислення.

Потрібно розуміти, що не буває нейтральної філософії. В середині цього знання конкурують різноманітні школи та течії, представники яких можуть взагалі не визнавати філософами представників протилежних шкіл. Цей курс пропонує погляд на світ з позицій діалектичної філософії. З діалектичною філософією конкурують феноменологія та герменевтика – ще два універсальних методи. Конкуренція між ними не постає жорсткою, оскільки діалектика феноменологічна та герменевтична, герменевтика – феноменологічна та діалектична, феноменологія – герменевтична та діалектична. Методологічно «нейтральна» філософія створює ілюзію об'єктивності і притаманна дослідникам, які перебувають зовні від філософії. В цьому курсі здобувачам вищої освіти демонструються переваги та слабкі місця діалектичної філософії, яку філософію обрати, вирішує він сам.

Філософія досить складна форма знання, тому вона формується на основі **світогляду**. Коротко кажучи – світогляд це погляд на світ. Проте, це не просто погляд: до цього погляду можна застосувати поняття «бачення». Як і в художній творчості, це бачення може бути картиною видатного майстра, а може бути малюнками нерозвиненої людини. Це дуже важливо пам'ятати, погоджуючись з розповсюдженою думкою, що – мовляв – скільки людей, стільки й точок зору. Формально, так і є, проте точки зору різняться між собою за рівнем досконалості, цілісності, проробленості елементів. Світогляд може бути яким завгодно недосконалим, і при цьому залишатися світоглядом: фрагментарним, частково проробленим, викривленим, суперечливим, спотвореним тощо. Філософія же постає теоретичною формою світогляду – цілісною, несуперечливою, ґрунтовною.

Етимологічно, філософія - це любов до мудрості (від слів «phileo» – люблю, і «sophia» – мудрість). Це слово запропонував Піфагор Самоський і пояснив його як незацікавлене спостереження природи. Мудрість, чи будемо спиратися на розуміння, запропоноване Піфагором, або Гераклітом, означає – вміння робити щось краще за інших. Тому, в, тому що читач вміє робити краще за інших, він вже є

мудрим. Мудрість - це ніяка не таємниця, яка відкривається в глибокій старості.

Ця тема також потребує розуміння того, що історично першою формою світогляду постає *міфологічний світогляд*. Три структурних риси міфологічного світогляду – синкретизм (злиття всього з усім), антропоморфізм (олюднення природи) та всезагальна перевертність (спроможність всього перетворюватись на все) – взаємопов'язані та висвітлюють образно-творче ставлення людини до світу. Тому, помиляються ті, хто вважають, що міфологічний світогляд є *примітивним*, та що ним сьогодні користуються *нерозвинені* люди, що окрім казок та забобонів він не використовується. Насправді, міфологія – це дитинство людства, а кожна людина була дитиною і частково залишається нею все життя. Коли розум працює на межі власних можливостей, людина відразу переходить до найприроднішого для себе світогляду – міфологічного. Підвищена навіюваність людини внаслідок маніпуляцій масовою свідомістю, пояснюється як раз переходом на міфологічний спосіб мислення.

Дослідження *предмету філософії* передбачає врахування наступних міркувань. Не дивлячись на інформацію, яку можна зустріти в літературі про те, що предмет філософії, начебто, розпливчастий, історично змінний, гранично широкий, потрібно сказати, що певну предметну визначеність філософія, все ж таки, зберігає. Це означає, що все одно, можна відрізнити щось філософське (текст, думку, міркування) від не-філософського. Що ж надає єдності різноманітним філософським міркуванням? Деякі дослідники кажуть, що відношення людини і світу. Так, дійсно, ці два елементи присутні в будь-якому філософському знанні. Навіть, можна сказати, що філософію не цікавить ані світ без людини, ані людина без світу. Це відбувається тому, що філософія постає видом світогляду, а отже – володіє всіма ознаками світогляду. Проте, визначити предмет філософії як відношення між людиною і світом, це все одно, що сказати, що в кожній людини, в якій є світогляд, є й філософія. Це несправедливо. Ми вже з'ясували, що в кожній людини є світогляд, але для того, щоб він став філософським знадобиться докласти неабияких зусиль. Ми же не можемо назвати спортсменом будь-яку людину, яка гуляє по вулиці, хоча м'язи в неї скорочуються точно так же як і в спортсмена. І письменником не назвеш людину, яка пише записку другу, хоча вона користується письмовою мовою, як і письменник. З філософією

ситуація така ж. Хоча всі людини користуються мисленням, філософія потребує культурного мислення – такого мислення, в якому немає софізмів та суперечностей.

Підсумуємо. Відношення людини і світу можна вважати тим, через що можна завжди впізнати філософію. Але, це тому, що філософія постає видом світогляду. Якщо ми визначимо людину, що пізнає світ як предмет філософії, то таке визначення буде надто широким. Тому, потрібно конкретизувати – що саме цікавить філософію в світі, а що – в людині. Можна погодитися з таким визначенням предмету філософії: предмет філософії – це *відношення логіки мислення і логіки буття*.

Структура філософії логічно впливає з її предмету. Онтологія – досліджує логіку буття, гносеологія – логіку мислення. Також структура філософії включає в себе логіку, етику, естетику, культурологію, релігієзнавство, історію філософії, філософську антропологію, філософію історії, соціальну філософію, філософію права.

Опанування зв'язку філософії з іншими формами і шарами суспільної свідомості – такими як мистецтво, релігія і наука пов'язано з урахуванням наступних думок. Філософія і мистецтво – не щось зовсім різне. Філософія постає мистецтвом мислення, а за допомогою мистецтва можна філософувати. Філософія володіє ознаками науковості (предмет, метод), проте сама є чимось більшим за науку. Її слід назвати знанням, а не наукою.

Майбутнім юристам та правоохоронцям філософія потрібна як культура мислення, адже всюди, де є мислення, потрібна і філософія.

Питання для самоконтролю

1. Що таке філософія?
2. Чи потрібна філософія в сучасному світі?
3. Чи в кожній людині є своя філософія?
4. Чи є у філософії свій предмет?
5. Які ознаки міфологічної свідомості ви знаєте?

Тема 2. Проблема методу філософування

Мета вивчення

Підготовка висококваліфікованих фахівців, які сполучатимуть фундаментальну професійну підготовку із плюралістичним мисленням та високою методологічною культурою творчого пізнання й практичною діяльністю, що має своїм завданням вироблення у здобувачів вищої освіти світоглядної позиції та універсальної методології мислення та діяльності.

Результати вивчення

Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

Формулювати і перевіряти гіпотези, виокремлювати юридично значущі факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки в діях і явищах для прийняття оптимального рішення в конкретних ситуаціях.

Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

План практичного заняття

1. Проблема методу філософування;
2. Структура логічного (за Г.В.Ф.Гегелем);
3. Догматизм, еклектика, софістика, діалектика як методи філософування.

Методичні вказівки

Опанування цієї теми потребує врахування наступних міркувань. **Метод** – це інструмент пізнання світу. І цей інструмент (як і будь-який інший) повинен бути адекватним пізнаваній реальності. Отже, метод філософії повинен бути адекватним світу. Але, найважливіше, щоб метод відображав спроможність світу розвиватися, а це найскладніше – потрібно помислити предмет як такий, що змінюється, та одночасно залишається самим собою.

Потрібно розуміти, що **філософія та філософування** – це різні речі: філософія передбачає цілісність, несуперечливість, теоретичну значущість, бездоганну методологію. Філософування ж – більш безвідповідальний процес. Це може бути як проговорюванням ще неперевіраних припущень, гіпотез, так і повсякденні міркування щодо вихідних філософських проблем та тем – буття, істини, свободи, щастя, краси, справедливості тощо. Головне, що філософування не гарантує перевіреного результату, виваженої теорії.

Потрібно пам'ятати, будь-який дослідник має справу з трьома сферами існуючого у світі – добіологічним, біологічним та соціальним. Все що існує в світі, і все, що досліджується всіма науками, розділяється на три шари: нежива природа, жива природа, суспільство і людина. І кожний з цих шарів потребує інструментів дослідження, які адекватні його властивостям. Починаючи з біологічного рівня, дослідник має справу з реальністю, яка розвивається. Це означає, що інструменти мислення (поняття і слова, в яких людина осмислює реальність), і які спрямовані на дослідження застиглої реальності, не застосовні вже починаючи з біологічного рівня, не кажучи вже про соціальний рівень, на якому, не досягнувши розвитку, взагалі не можна нічого зрозуміти. Які ж інструменти мислення використовуються для дослідження застиглої реальності? – Це, улюблені **позитивізмом, статика і динаміка**, які були запозичені у фізики.

Досліджувати суспільство в категоріях статичності і динаміки спробував Огюст Конт, засновник соціології. Багатьом це так сподобалося, що вони й по сьогодні використовують ці «мудрі» категорії для дослідження людини і суспільства. Перефразувавши одну цікаву думку, можна сказати, що позитивізм освятив авторитетом науковості буденні уявлення про світ – в цьому причина популярності застосування статичності і динаміки для осмислення людини і суспільства. Між тим, рівень реальності, який досліджує фізика – це нежива природа. Інструменти дослідження цього рівня не призначені для дослідження більш складної реальності. Статика і динаміка – методологічно – це одне й те саме. Предмет, який змінює власні координати в просторі (автомобіль, наприклад), зберігає якісну визначеність (залишається самим собою, не перетворюється на щось інше, ніж він є). Тому статика – це те ж саме, що і динаміка: динаміка це статика в русі. Строго кажучи, навіть, якщо автомобіль змінить якісну визначеність (натрапить на якусь перешкоду, наприклад), і

припинить бути самим собою, все одно він просто зміниться (перейде від стану спокою, який наряду зі зміною постає видом руху, у стан зміни), але все одно не буде розвиватися, бо на цьому (добіологічному) рівні реальності немає розвитку.

На біологічному і соціальному ж рівнях реальності розвиток потребує тих категорій, які йому адекватні, і спроможні його відобразити в свідомості дослідника. Розвиток – це коли щось припиняє бути самим собою, гине в своїй попередній якості, стає чимось іншим, але при цьому (як не парадоксально це прозвучить), залишаючись самим собою. Дуже важка для мислення категорія, якої й намагається уникнути позитивістська методологія за допомогою понять статичності і динаміки

Для того, щоб помислити реальність, яка розвивається потрібна категорія суперечності. І тут можна скільки завгодно сперечатися щодо діалектики, і того значення, якого їй надавала ідеологія за радянських часів – реальність не зміниться: без категорії суперечності не вдасться помислити розвиток.

Царина юридичної та правоохоронної діяльності почасти припускає дослідження застиглої реальності, про що ми писали в попередніх публікаціях. У «Філософії права» Г.В.Ф.Гегель пише, що право позитивно в своїй сутності. Що тут мається на увазі? Те, що юридична та правоохоронна діяльність передбачають роботу із застиглою реальністю. Положення людей фіксується в часі за допомогою статусів, з яких випливають певні права та обов'язки. Так простіше регулювати стосунки між людьми, але саме тому право не може регулювати абсолютно всі стосунки в суспільстві, як, наприклад, мораль.

Тому, можна дійти висновку, що позитивізм застосовний в праві, проте, він не закриває всіх дослідницьких потреб: реальність змінюється і розвивається, отже одних лише статичності і динаміки недостатньо для об'єктивного дослідження світу. В юридичній та правоохоронній діяльності, щонайменше потрібно враховувати обмеженість позитивістської методології, навіть якщо вона на якихось етапах дослідження досягає бажаних результатів.

Також, потрібно пам'ятати, що те, що називається «свідомістю», це одне й те саме, що і «дух» та «логічне»: назви різні, а йдеться про одне й те саме. Г.В.Ф.Гегель називає це «логічним». Так ось, логічне, на його думку розподіляється ще на дві частини:

предметну та рефлексивну свідомість. Розподіл свідомості на предметну та рефлексивну, не є винаходом Г.В.Ф.Гегеля: людство розрізняє ці два етапи діяльності мислення ще з часів Античності. Предметна свідомість мислить відносно, земне, кінцеве, а рефлексивна – абсолютне, божественне, нескінченне. Вже це дозволяє створити розуміння, що рефлексивна свідомість – це дещо важливіше, а предметна – стійкіше.

Предметна свідомість (здоровий глузд, розсудок) спрямована на те, щоб панувати над цариною матеріальних речей, предметів, ставити ці речі на службу людині. Вона робить попередню “розмітку” світу і дозволяє оцінити речі, які оточують нас з позицій «безпечно – небезпечно», «корисно – не корисно», «приємно – неприємно». Предметна свідомість відповідає за безпеку людини в світі, та дозволяє не випасти з вікна, не потрапити під колеса автомобіля, не отруїтися грибами, тощо. Також вона «відповідає» за зону комфорту: пригадаємо задоволення, яке отримує дитина, розпаковуючи довгоочікувану іграшку – насолоджується її кольором, вагою, спроможністю відтворювати звуки, тощо. Предметна свідомість працює з результатами роботи органів відчуття – зору, слуху, нюху, смаку, дотику тощо, вона осмислює відчуття людини. Характеризуючи предметну свідомість, Г.В.Ф.Гегель пише, що в її основі «...лежить принцип нерухомої визначеності, простого співвідношення із самим собою». Це означає, що предметна свідомість бачить світ як застиглий, нерухомий. Що застигле і визначене для предметної свідомості, і що дорівнює самому собі? – Предмети навколишнього світу, речі, які ми бачимо. Якщо проілюструвати, то предметна свідомість показує що стіл це – стіл, що стіл дорівнює самому собі. Здавалося б - що такого цінного дає предметна свідомість? А чим ще може бути стіл? Не поспішатимемо з висновками. Етап формування предметної свідомості у дитини постає дуже важливим в її розвитку. Він дозволяє опановувати властивості предметів в їхній безпечності, або небезпечності для дитини. Стіл, це – стіл, а диван – це диван. Стіл твердий, а диван – м’який. Якщо з розбігу стрибнути на диван, то буде приємно, а якщо – на стіл, то буде дуже боляче.

Предметна свідомість дуже важлива для перебування в світі, проте її не достатньо для того, щоб отримати об’єктивну інформацію про нього. Наприклад, предметна свідомість кожного дня наочно показує, що сонце обертається навколо Землі, проте людство вже

довело, що об'єктивно все навпаки – земля обертається навколо сонця. Для того, щоб зрозуміти це потрібна рефлексивна свідомість. Мікробів ми не можемо побачити неозброєним оком, але вони є, і деякі з них можуть призвести до отруєння, або, навіть, до важких захворювань.

Оцінюючи як співвідносяться предметна та рефлексивна свідомість, Г.В.Ф.Гегель пише, що «Розум без розсудку – це ніщо, а ось розсудок без розуму – це вже дещо». І він правий, бо втратити розсудок – це збожеволіти. Безрозсудлива поведінка може призвести до великих проблем. Коли людина робить ставки на спорт, програє, знову робить ставки, знову програє – вона поводить себе безрозсудливо. Якщо ми уявімо собі людину, в якій залишився один лише розум, хоча він і є дуже важливим для досягнення істини, така людина просто не виживе, вона буде небезпечною для самої себе. Вона випаде з вікна, загине під колесами першого ж автомобілю, наїється неїстівного, тощо. Але, якщо уявити собі людину, в якій є один лише розсудок, то вона не тільки виживе, а й забезпечить собі досить комфортне життя.

Г.В.Ф.Гегель не винайшов розбіжність між розсудком і розумом, проте він розділив розум ще на два розуми – на негативний та позитивний. Як ми побачили, розсудок мислить світ як застиглий. Негативний розум повністю протилежний розсудку і мислить світ як змінний, повністю плинний. В такому світі немає нічого сталого. Якщо розсудок вказує, що стіл це стіл, то негативний розум каже: «А хто знає, що це?». Якщо на нього лягти, то це буде ліжко, якщо сісти, то стілець, якщо його підставити, щоб дотягнутися до верхньої полиці, то це буде драбина, тощо. Для негативного розуму немає нічого стійкого, він в усьому сумнівається. До речі, в цьому і полягає його негативність в процесі пізнання світу. Негативний розум – це розум скептика, або підлітка, розум, який все заперечує, але нічого не стверджує.

Отже, розсудок бачить світ як застиглу сукупність речей, а негативний розум – як повністю плинну реальність. Для того, щоб синтезувати ці крайнощі, Г.В.Ф.Гегель вводить третій елемент – позитивний розум, який дозволяє помислити світ як змінний, але такий, що залишається самим собою. Це і є діалектичне мислення. Для того, щоб мислити світ адекватно, людині потрібен або розсудливий розум, або розумний розсудок – позитивний розум, іншими словами.

Основні методи філософування, спираються – який на розсудок, а який – на розум (негативний чи позитивний). Можна або зберегти цей баланс, або його суттєво порушити.

Першим методом філософування постає догматизм, який важко назвати навіть методом мислення, не кажучи вже про філософування. Догматизм – це схематично закріплені тип мислення, який ігнорує умови місця і часу. Він не тільки спирається на розсудок, але й абсолютизує його. Тобто, окрім розсудку догматизм нічого не використовує. В результаті, світ «вимальовується» як застигла реальність. Колись Г.Форд жартома сказав: «автомобіль може бути якого завгодно кольору, але при цьому обов'язково повинен бути чорним». Якщо цю думку висловити не жартома, а серйозно, отримаємо догматичне судження.

Всі напрями давньогрецької філософії виникають на протигагу догматизму. Такими напрямками (і методами філософування) постають софістика та еkleктика.

Еkleктика (як метод мислення) постає догматизмом, який робить вигляд, що він є повноцінним мисленням. Судження виносяться за принципом «З одного боку..., з іншого боку...». На місце трьох крапок можна поставити що завгодно. Сутність догматизму гарно передає українське прислів'я «На городі бузина, а в Києві – дядько».

Софістика – більш вигадливий метод філософування. Назва походить від грецького слова «sophia» – мудрість. Софісти в Давній Греції – вчителі мудрості. Але їхня мудрість вчить відстоювати будь-яку точку зору, незалежно від її істинності. Це дуже гостроумний метод філософування, який викликає зацікавленість і повагу до інтелектуальної діяльності, але софістиці не вистачає прагнення до істини.

Нарешті, діалектика постає методом філософування, який адекватний реальності, яка пізнається, бо спроможна помислити розвиток. Позитивний розум – це і є діалектичне мислення. Від інших методів діалектику відрізняє дві ознаки: вона постає теорією розвитку (1) та джерелом розвитку є суперечність (2).

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає проблема методу філософування?
2. Чому розвиток так важко помислити?
3. Що таке предметна та рефлексивна свідомість?
4. В чому полягає негативність негативного розуму в процесі пізнання?
5. Що таке догматизм?

6. Чому софістику та еkleктику називають «псевдо-діалектикою»?

Тема 3. Буття. Матерія. Субстанція

Мета вивчення

Підготовка висококваліфікованих фахівців, які сполучатимуть фундаментальну професійну підготовку із плюралістичним мисленням та високою методологічною культурою творчого пізнання й практичною діяльністю, що має своїм завданням вироблення у здобувачів вищої освіти світоглядної позиції та універсальної методології мислення та діяльності.

Результати вивчення

Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

Формулювати і перевіряти гіпотези, виокремлювати юридично значущі факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки в діях і явищах для прийняття оптимального рішення в конкретних ситуаціях.

Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

План практичного заняття

1. Головне онтологічне запитання;
2. Проблема буття у філософії;
3. Основні моделі буття;
4. Необхідність та передумови онтології єдності.

Методичні вказівки

Опанування цієї теми передбачає врахування наступних міркувань. Категорія буття виникає в VI столітті до н.е. завдяки Парменіду Елейському. Його буттєве висловлення, яке, майже в дослівному вигляді переходить з підручника в підручник. «Лише буття

є, а небуття взагалі немає, прошу тебе обдумати це» – вимовляє Парменід. Проте, розповсюдженість та широке використання висловлення Парменіда, аж ніяк не гарантує його правильного розуміння. Більшість дослідників розуміють це висловлення в онтологічному аспекті – мовляв, Парменід висловлюється щодо того, що є, а чого не має. На зразок людини, яка заглядаючи в свій портфель, каже, що чорна ручка в неї є, а ось синьої немає. Але, я підстави принаймні засумніватися у розхожій версії тлумачення висловлення давньогрецького філософа. Якщо проаналізувати це висловлення у гносеологічному вимірі, то вийде, що Парменід міркує, як потрібно висловлюватися стосовно буття. Пересічна людина мислить наступним чином: «Є буття, а є небуття». Проте, вже в першому висловленні (є буття) можна побачити два види існуючого – «буття» та «є», адже сама категорія буття утворюється від слів «бути» та «є». М.Гайдеггер у фундаментальній онтології надає цікавого тлумачення першій частині буттєвого висловлення Парменіда. Він вважає, що буття в цьому висловленні – це буття світу, а є – це буття людини. Як думав Парменід з цього приводу, достеменно не відомо, проте є всі підстави вважати, що запровадник категорії буття не міг не помітити цього. Оскільки вже в першій частині висловлення присутні два види існуючого, то з цього випливає, що якщо щось є, то воно вже буття. Це означає, що стосовно небуття не можна використовувати слово «є». Подивимось ж на висловлення пересічної людини щодо небуття, яке ми навели вище: «є небуття». Ось саме це і спонукає Парменіда сказати, що небуття взагалі немає – бо стосовно небуття не можна використовувати слово «є».

Дуже важливо також розуміти, що існує широке і вузьке розуміння буття. В широкому розумінні буття – це все, що існує. Буття в цьому розумінні ототожнюється з такими онтологічними поняттями, як існування, дійсність, реальність, наявність. Використовувати це розуміння не можна, тому що в цьому випадку втрачається те, заради чого категорія буття і виникла: заради розрізнення справжнього і несправжнього в світі. Щоб це розрізнення використати, необхідно користуватися вузьким розумінням буття. Якщо узагальнити різноманітні версії вузького розуміння буття, то можна сказати, що буття, в цьому розумінні, розуміється як порядок, який існує на противагу хаосу. Вже з цього видно, що буття не може бути всім існуючим, адже існує не лише порядок.

Опанування моделей буття повинно враховувати наступне. В підручниках можна зустріти схему класифікації напрямів в онтології класичного періоду (ті онтології, які створювалися до XIX століття), яка передбачає, що в субстаціоналізмі існували три напрями – монізм, дуалізм та плюралізм. Монізм, в свою чергу, поділяється на матеріалізм та ідеалізм. Дуалізм, відповідно до цієї класифікації, приписується Р.Декарту, а плюралізм – Г.В.Лейбніцу. В основі цієї класифікації лежить кількість визнаваних субстанцій. Мовляв, в монізмі лише одна субстанція, в дуалізмі – дві, в плюралізмі багато. Не дивлячись на зручність такої класифікації, потрібно враховувати, що в строгому сенсі слова, всі філософи – моністи. Причиною плутанини постає подвійне розуміння субстанції (категорії, яка у філософії Нового часу ототожнюється з буттям). Перше розуміння притаманне античній та середньовічній філософії, згідно з яким, субстанція розуміється як окремо існуюча річ. Поте, у філософії Нового часу (в концепціях Р.Декарта та Б.Спінози) з'являється нове розуміння субстанції, яке називають «каузальним» (від латинського висловлення «causa sui» – «причина самої себе». Субстанція у філософії Нового часу, починає розумітися як реальність, яка сама себе породжує, постає причиною себе. Саме в цьому розумінні субстанції всі філософи моністи.

Як відомо, суперечка між матеріалізмом та ідеалізмом точиться щодо первинності: для матеріалістів первинна матерія, а дух вторинний, для ідеалістів - навпаки. Звертаємо увагу на те, що немає матеріалістів, які б заперечували існування ідеального, і стверджували, що крім матерії нічого не існує. Матеріалістична філософія - це не скупчення божевільних, а серйозний напрям в онтології. Матеріалізм наполягає на первинності матеріального перед ідеальним, але не заперечує ідеального. З цього приводу варто навести розповсюджену в наш час містично-езотеричну гадку про те, що думка, начебто, матеріальна. Це переконання спотворює онтологічну картину світу: крім матерії в такому світі нічого немає, матерії нема з чим розмежовуватися. А з цього випливає переконання, що світ не розвивається (1), і що ніякі методи для дослідження такого світу непотрібні, окрім тих, які пропонує фізика (2). Наголосимо, що не існує такого стану людини, за якого вона може нічого не робити, і «примагнічувати» до себе успіх, вдачу, гроші, тощо. Так, дійсно, нервувати не потрібно, і гармонійний стан душі забезпечує благодатний “грунт” для того, щоб людина отримала усе, чого вона

потребує. Але, сказати, що це відбувається тому, що думка матеріальна – грубо спотворити реальність. Матеріалізація думки відбувається через трудову діяльність, яка опосередковує матеріальне з ідеальним. Інженер, наприклад, може через наполегливу працю, ту, або іншу свою ідею перетворити на дійсність, і це – найкоротший шлях для «матеріалізації думки».

Серед ідеалістів також важко зустріти тих, хто заперечує існування матеріального. Вони можуть стверджувати, так сказати, «вторинний» онтологічний статус фізичної реальності, але не заперечувати існування матерії. Засновник об'єктивного ідеалізму Платон, наприклад, називає світ речей «існуючим небуттям», проте він не відмовляє цьому світу у існуванні.

Також дуже важливо зрозуміти, що на сьогодні, в XXI столітті, не обов'язково бути матеріалістом, або ідеалістом. Будь-яке нав'язування світоглядних переконань є неприпустимим. Філософія пропонує категорію буття як інструмент розрізнення справжнього і несправжнього. Вона пропонує методологічно нейтральне розуміння буття, так сказати, «порожній посуд». А ось яким змістом наповнювати цей «суд», як вирішувати питання первинності, людина повинна вирішувати сама. Нав'язування матеріалізму порушує права віруючих, та ображає їхні переконання. До речі, кажучи, це порушує і принцип свободи совісті, який зафіксовано в Конституції України. Нав'язування ідеалізму відбувається через нав'язування релігійних переконань, випадків якого в наш час також - з надлишком. Таке нав'язування також порушує принцип свободи совісті, відповідно до якого, людина сама може вибрати віросповідання, або залишитися атеїстом. Таким є принцип світської (відділеної від церкви) держави, держави, якою й по сьогодні пишаються європейські країни. Взагалі, слід зазначити, що будь-яке нав'язування не призводить ні до чого доброго. Та «мудра» людина, яка, начебто, знає краще і бажає «добра» і тому щось нав'язує, насправді бажає тільки контролю.

Освоєння теми передбачає розуміння того, що головною вадою матеріалізму та ідеалізму постає питання про вивідність. Воно полягає в наступному: припустимо, що доведено первинність матеріального перед ідеальним, чи – навпаки. Як з неживої матерії вивести життя, а з безтілесного духу вивести речовину, атоми, молекули? Філософія шукає логічні відповіді, тому залучення феномена чуда є неприйнятним для відповіді на ці запитання. Логічного вирішення питання про

вивідність не існує, тому краще було б побудувати онтологію, в якій матеріальне та ідеальне рівновихідні.

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає основне онтологічне запитання?
2. Хто запровадив категорію буття у філософію?
3. В чому полягають широке і вузьке розуміння буття?
4. Які напрями в онтології ви знаєте?
5. В чому полягає головна вада матеріалізму та ідеалізму?

Тема 4. Відображення. Інформація. Свідомість

Мета вивчення

Підготовка висококваліфікованих фахівців, які сполучатимуть фундаментальну професійну підготовку із плюралістичним мисленням та високою методологічною культурою творчого пізнання й практичною діяльністю, що має своїм завданням вироблення у здобувачів вищої освіти світоглядної позиції та універсальної методології мислення та діяльності.

Результати вивчення

Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

Формулювати і перевіряти гіпотези, виокремлювати юридично значущі факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки в діях і явищах для прийняття оптимального рішення в конкретних ситуаціях.

Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

План практичного заняття

1. Феномен та поняття відображення;
2. Інформація і відображення на біологічному рівні існуючого;
3. Активність відображення на соціальному рівні існуючого.

Методичні вказівки

Головне, що потрібно розуміти, опановуючи цю тему, що готуватися до семінарського заняття потрібно за допомогою підручника О.А.Івакіна (с. 54–79). Він пропонує оригінальну теорію відображення, яка дозволяє синтезувати матеріалізм з ідеалізмом, оскільки феномен відображення синтезує матеріальне та ідеальне.

Відображення – це процес і результат взаємодії двох матеріальних систем. Його можна розділити на відображення-відбиток (ніби у дзеркалі) та відображення-відбиття (відображення ворога). Вже на добіологічному рівні існуючого можна побачити єдність матеріального та ідеального як єдність властивостей системи (того, або іншого предмету) та умов навколишнього середовища, які сформували ці властивості. На біологічному рівні відображення стає інформаційним, з чого випливають інваріантний та випереджальний характер відображення. Властивість відображення на соціальному рівні – його активність.

Питання для самоконтролю:

- 1.Що таке відображення? Дайте визначення відображенню;
- 2.Яка суперечність лежить в основі відображення?
- 3.На які два види можна розділити відображення?
- 4.В якому випадку має місце інформаційна взаємодія?
- 5.Що таке інформація?
- 6.В чому полягає специфіка відображення на біологічному рівні?
- 7.В чому полягає специфіка відображення на соціальному рівні?

Тема 5. Основні форми та методи пізнання

Мета вивчення

Підготовка висококваліфікованих фахівців, які сполучатимуть фундаментальну професійну підготовку із плюралістичним мисленням та високою методологічною культурою творчого пізнання й практичною діяльністю, що має своїм завданням вироблення у здобувачів вищої освіти світоглядної позиції та універсальної методології мислення та діяльності.

Результати вивчення

Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

Формулювати і перевіряти гіпотези, виокремлювати юридично значущі факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки в діях і явищах для прийняття оптимального рішення в конкретних ситуаціях.

Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

План практичного заняття

1. Головне гносеологічне запитання;
2. Субординація принципів, форм та методів пізнання;
3. Форми пізнання;
4. Методи пізнання.

Методичні вказівки

Для засвоєння цієї теми потрібно враховувати наступне. Принципи, форми та методи пізнання субординуються як фундамент, будівельний матеріал, технології будівництва у будинку. Принципи постають фундаментом, форми – будівельним матеріалом, а методи – технологіями будівництва.

Форми пізнання (суб'єктивне – об'єктивне, чуттєве – раціональне, формальне – змістовне, теоретичне – емпіричне, історичне – логічне, абстрактне – конкретне) перебувають не в підручнику, а в свідомості дослідника. Ці форми дозволяють побудувати знання, і в процесі пізнання повинні бути правильно співвіднесені. Процес пізнання передбачає єдність цих суперечливих форм, дослідник повинен їх синтезувати в своїй свідомості.

Чуттєве, в свою чергу, має наступні форми: відчуття, сприйняття, уявлення. Раціональне – поняття, судження, умовивід. Форми чуттєвого пізнання не потрібно міняти місцями в довільному порядку – процес пізнання вибудовується послідовно, від відчуття до

уявлення, хоча різниці між відчуттям і сприйняттям людина майже не відчуває.

Формальне і змістовне – це форми, які відображають зміст та форму мислення. Точніше сказати – формальну форму та змістовну форму мислення, бо мислення не може бути безформним. Формальними формами постають відчуття, сприйняття, уявлення, змістовними – категорії. Історія науки показує, що для розвитку наукового знання потрібен розвиток як формальної форми мислення, так і змістовної. Завдяки змістовній формі відбуваються наукові відкриття, завдяки формальній – ці відкриття зберігаються, класифікуються, з них виводяться всі можливі висновки.

Історичне та логічне – це форми пізнання, які спрямовані в протилежних напрямках. Якщо вихідною точкою дослідження в історичному, постає виникнення чогось, а його сучасний стан – кінцевою точкою, то в логічному – навпаки: вихідна точка – сучасний стан будь-якого дещо, а кінцева – його виникнення і становлення. Логічне використовується коли будується теоретична модель (правової системи, наприклад), а потім, в міру необхідності, дослідник заглиблюється у історію становлення цієї моделі, або її елементів.

Абстрактне і конкретне. Після невеличкого твору Г.В.Ф.Гегеля «Хто мислить абстрактно?», людство змінило ставлення до розуміння цих категорій, показавши, що філософія мислить абстрактне та конкретне навпаки, ніж недосвідчена людина. Проте, більшість людей й по сьогодні використовують не-філософське розуміння абстрактного та конкретного. В такому розумінні – конкретне це щось чуттєво дане, щось, до чого можна доторкнутися, або покласти в кишеню. Тобто, конкретне – це емпірична реальність, існуюче. А ось філософські міркування, або математичні викладки, мовляв, постають чимось абстрактним, таким, що не можна відчутти. Саме таке розуміння Г.В.Ф. Гегель змінив, довівши, що конкретне це єдність багатоманітного, а абстрактне – окреме, однобоке. Емпірична реальність, яка сприймається за допомогою органів відчуття, якраз і постає однобокою.

Здавалося б, навіщо юристу, або правоохоронцю розбиратися в таких тонкощах? Це потрібно для того, що будь-який процес пізнання має три етапи. І будь-який дослідник, який пізнає світ, як би він не ставився до філософії, проходить через ці три етапи. Для позитивістської методології існує тільки один з цих трьох – перший. Це – емпірична реальність. Царина фактів без пояснення, або тлумачення.

Позитивістська методологія називає цей етап «конкретним», й єдиним, що існує. Другий же етап процесу пізнання, на якому відбувається прояснення сутності, бо речі не є такими якими здаються на перший погляд, позитивістською методологією називається абстрактним, і зовсім непотрібним, бо єдина реальність, з якою має справу дослідник – це емпірична реальність, іншої немає. Діалектика ж Г.В.Ф.Гегеля каже, що в міру проходження етапів процесу пізнання, дослідник сходить від абстрактного до конкретного, від простого до складного, від незнання до знання. Тому другий етап – це етап проникнення в сутність процесів та явищ: на перший погляд здається, що сонце обертається навколо землі, проте людство вже довело, що все навпаки – земля обертається навколо сонця. Саме для таких доведень потрібен другий етап пізнання, коли дослідник відволікається від чуттєво даної реальності і, покладаючись на розум, проникає в сутність предмету дослідження. Нарешті, на третьому етапі, дослідник може повернутися до емпіричної реальності, але його знання вже збагачені пізнаною сутністю предмета. Таким чином, з точки зору філософії, на емпіричну реальність дослідник дивиться двічі – на першому і на третьому етапі пізнання. На першому – він ще нічого не розуміє, на третьому, він розкрив сутність реальності. Саме цей третій етап філософія називає конкретним.

Так що, певною мірою, праві позитивісти емпірична реальність може бути конкретною як результат процесу пізнання, проте дослідник перед цим повинен проникнути в сутність цієї реальності. Знання цього дозволить досліднику в юридичній або правоохоронній діяльності розуміти, що емпірична реальність може насправді бути не такою, якою здається на перший погляд. І те, що необізнана людина називає «конкретним», насправді є «окремо взятим», «ізольованим», «однобоким».

Питання для самоконтролю:

1. Яким є головне гносеологічне питання?
2. Яка категорія постає головною в гносеології?
3. Як співвідносяться між собою принципи, форми та методи пізнання?
4. Назвіть форми чуттєвого пізнання світу.
5. Назвіть форми раціонального пізнання світу.

6.В чому різниця між діалектичним (Г.В.Ф.Гегель) та недіалектичним розумінням абстрактного і конкретного?

Тема 6.Система категорій змістовної логіки

Мета вивчення

Підготовка висококваліфікованих фахівців, які сполучатимуть фундаментальну професійну підготовку із плюралістичним мисленням та високою методологічною культурою творчого пізнання й практичною діяльністю, що має своїм завданням вироблення у здобувачів вищої освіти світоглядної позиції та універсальної методології мислення та діяльності.

Результати вивчення

Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

Формулювати і перевіряти гіпотези, виокремлювати юридично значущі факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки в діях і явищах для прийняття оптимального рішення в конкретних ситуаціях.

Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

План практичного заняття

- 1.Принципи субординації категорій змістовної логіки;
- 2.Категорії сфери буття
- 3.Категорії сфери сутності;
- 4.Категорії сфери цілісності.

Методичні вказівки

Опанування цієї теми передбачає врахування наступного. Принципами систематизації категорій змістовної логіки постають етапи методу сходження від абстрактного до конкретного, закони діалектики, питання, які виникають в процесі пізнання, та сама логіка пізнання світу.

Закони діалектики розташовуються наступним чином: закон взаємопереходу якісних та кількісних змін, закон єдності та боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення. Це – автентичний варіант законів діалектики. Проте, й по сьогодні можна зустріти версії законів діалектики, які запроваджені в сталінському «Короткому курсі історії ВКПБ», на якому будувалися всі радянські підручники з діалектичного матеріалізму. В цьому варіанті перші два закони помінялися місцями, а категорії взагалі викинуто. Чи потрібно казати про архаїчність та догматичність цієї версії діалектичної філософії? – Риторичне запитання. Тому, на сьогодні дуже важливо використовувати автентичний варіант діалектики.

Сфери категорій розділяються за зрозумілими підставами. Безпосереднє – це те, що пізнається за допомогою органів чуття: зір, слух, нюх, смак, дотик тощо. Опосередковує процес пізнання, розум. В широкому сенсі можна сказати, що вся людська культура опосередковує процес пізнання. Тобто, вона постає посередником між людиною і світом. Наприклад, таким посередником між подією і глядачем постає телекомпанія. Для того, щоб вона виникла, потрібно було винайти електричний струм, відеокамеру, мікрофон, телевізор, телебачення тощо. Потрібно було навчити кореспондентів, операторів, режисерів, монтажерів тощо. Тобто, для того, щоб людина могла в новинах подивитися на пожежу, людство повинно було провести величезну роботу. І воно – людська цивілізація і культура постає посередником між подією і глядачем.

Врахування цього, дозволяє краще зрозуміти назви сфер категорій.

Категорія міри представляє собою єдність кількості та якості. Якість – це безпосередня визначеність предмету, завдяки якій він є саме таким, а не іншим. Якість – це не якісність предмету, а його властивості: які полягають в тому, що він такий, а не інший. Розрізняють чотири види якості: структурну, функціональну, системну та специфічну. Кількість – це зовнішня невизначеність предмету, байдужа до його буття (якості). Розрізняють філософське та математичне розуміння кількості. Це одна й та сама кількість, різниця полягає в ступені байдужості до якості предмету. Але, навіть, математична кількість (найбайдужа до якості предмету) все одно містить в собі посилання до якості – через числівники можна сказати «один», а можна сказати «наодинці»; можна сказати «три», а можна сказати «утрьох». В цих

словах мимовільно зафіксовано якість того, про що ми кажемо – живе, чи неживе, свідоме, чи несвідоме.

Діалектичне розуміння суперечності передбачає наступні моменти.

1. Сторони суперечності нерівноважні – одна сторона містить в собі сутність та існує субстанційно; друга сторона сутності в собі не містить, її сутність перебуває в іншому (ніж вона) – в першій стороні.

2. Сторони суперечності повністю вичерпують всю повноту буття. Це означає, що будь-якої пари категорій достатньо для того, щоб відобразити багатоманітність світу.

3. Діалектична суперечність завжди є внутрішньою.

Опанування теми передбачає розуміння того, що категорії всезагального – особливого – одиничного не дорівнюють поняттям, які можуть бути загальними, приватними та одиничними. Діалектика взаємодії між категоріями всезагального, особливого, одиничного дуже наочно ілюструється за допомогою феномену відображення. Кожна одинична система виробляє специфічні способи вирішення суперечності між одиничним та всезагальним. Наприклад, кожний одиничний здобувач вищої освіти знаходить свій особливий спосіб скласти іспит з того, або іншого предмету. Хтось на кожному семінарському занятті, отримує оцінку, і потім – автомат, хтось три дні і три ночі вчить предмет, і складає іспит, комусь простіше готувати додатковий матеріал, і брати участь в діяльності гуртків з предмету, тощо.

Заперечення буває двох видів – заперечення як смерть, відкидання, та заперечення як синтез. Закон заперечення заперечення полягає в тому, що цикл розвитку включає в себе два заперечення. Перше заперечення – це заперечення, в якому дві сторони суперечності намагаються знищити одне одного. Друге заперечення заперечує перше, «знімає» його, тому закон і називається законом заперечення заперечення: закон про те, як заперечується заперечення.

Питання для самоконтролю:

1. Які принципи систематизації категорій діалектичної логіки вам відомі?
2. На які сфери поділяються категорії діалектики?
3. Дайте визначення якості;
4. Дайте визначення кількості;

5.В чому полягає діалектичне та не-діалектичне розуміння суперечності?

6.Які вам відомі розуміння всезагального – особливого – одиничного?

7.Які види заперечення ви знаєте? В чому полягає закон заперечення заперечення?

Тема 7. Філософія історії та філософія людини. Поняття прогресу. Прогрес особистості та суспільства та їх відношення з природним середовищем. Поняття ноосфери. Розвиток особистості до щастя

Мета вивчення

Підготовка висококваліфікованих фахівців, які сполучатимуть фундаментальну професійну підготовку із плюралістичним мисленням та високою методологічною культурою творчого пізнання й практичною діяльністю, що має своїм завданням вироблення у здобувачів вищої освіти світоглядної позиції та універсальної методології мислення та діяльності.

Результати вивчення

Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

Формулювати і перевіряти гіпотези, виокремлювати юридично значущі факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки в діях і явищах для прийняття оптимального рішення в конкретних ситуаціях.

Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

План практичного заняття

- 1.Поняття соціального та предмет соціальної філософії;
- 2.Форми суспільної свідомості;
- 3.Прогрес особистості та людства. Критерії прогресу.

4. Моделі історичного поступу людства.

Методичні вказівки

Опанування цієї теми потребує врахування наступних міркувань. Сказати, що соціальна філософія – це галузь філософського знання про суспільство, це нічого не сказати: існують інші галузі гуманітарного знання, які досліджують суспільство і людину – такі як соціологія та соціальна психологія. Предмет соціальної філософії такий же, як і у інших галузях філософського знання: відношення логіки мислення та логіки буття. Суб'єктом логіки мислення у соціальній філософії постає людство загалом. Слід також звернути увагу на те, що філософію будь-яке дещо (явище, предмет, процес) цікавить на межі їхнього буття, або небуття. Небуттям суспільства постає буття природи, а небуттям природи – буття суспільства. Отже, дуже важливо розуміти, що соціальну філософію суспільство цікавить в його контрасті з природою. Соціальну філософію цікавить як людству вдавалося виживати в природі, та які особливі способи виживання воно використовувало. Всі класичні теми, категорії та поняття соціальної філософії, створювалися заради цього завдання. Цивілізація і культура, форми суспільної свідомості, історія людства – все це створювалося як конкретні способи вирішення суперечності між одиничним та всезагальним. Тобто, все це – способи виживання людства в природі. Глобальні проблеми людства вказують на те, які способи виживання хибні, а міркування щодо прогресу та його критеріїв, дозволяють зрозуміти, в який бік рухається історія людства в своєму поступі.

Форми та рівні суспільної свідомості дозволяють зрозуміти, як правильно співвідносити філософію та науку. Всього розрізняють шість форм суспільної свідомості. Перші три покликані відображати істину буття у всій повноті. Це – філософія, релігія, мистецтво. Інші три – політична свідомість, правосвідомість, моральна свідомість. І ось, якщо ми образно уявімо собі суспільну свідомість як деякий «торт», розрізаний на шість шматочків, то ці шматки як раз будуть формами суспільної свідомості. А ось «коржі» цього «торту» – це рівні суспільної свідомості: буденно-практичний та ідеолого-теоретичний. Перший включає в себе практичні способи опанування світу (1) та суспільну психологію (2), а другий – науку (1) та ідеологію (2). Як бачимо, наука – це не форма суспільної свідомості, а її шар, тому наука і філософія нерівноважні. Кожна форма суспільної свідомості має свій

шар практичних способів опанування світу, суспільної психології, науки, та ідеології. Розглянемо наприклад правосвідомість. Практичні способи опанування світу – це розуміння того, де знаходиться будівля районного суду в тому, або іншому місті, як до неї доїхати, де знаходиться канцелярія, тощо. Суспільна психологія – це сукупність суспільних настроїв та емоцій, які мають громадяни стосовно сфери права. Ці настрої можуть бути адекватними, а можуть бути викривленими, на істину суспільна психологія не претендує. Науковий шар правосвідомості формують науково-дослідні інститути у сфері права, вищі навчальні заклади, науковці, які працюють в цих інститутах. І, нарешті, ідеологічний шар формується тією політичною елітою, яка перебуває при владі. Відповідно до того, або іншого нагального історичного етапу розвитку країни, ідеологія одні теоретичні засади висуває на перший план, а інші – на другий.

Протягом XX століття тривали філософські дискусії щодо поняття прогресу. Філософи розуміли, що прогрес в одній галузі, призводить до регресу в іншій. Наприклад, промисловість, яка почала активно розвиватися після декількох науково-технічних революцій, призвела до руйнації природи, погіршення показників безпеки та екологічності. Зрештою, філософи зійшлися на тому, що біль-менш універсальним критерієм прогресу постає гуманізм, збільшення людської свободи.

Питання для самоконтролю:

1. Які значення соціального вам відомі?
2. Яким є предмет соціальної філософії?
3. Чим філософія історії відрізняється від соціальної філософії?
4. Розкрийте зміст понять «цивілізація» та «культура»
5. Які вам відомі форми суспільної свідомості?
6. Назвіть критерії прогресу людства.
7. Які глобальні проблеми людства вам відомі?

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ І ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

1. Співвідношення міфологічного та філософського способів мислення.
2. Генезис філософії. Загальне уявлення про філософські категорії, їх зв'язок із практикою.
3. Предмет, структура і функції філософії.
4. Філософія як теоретична основа світогляду.
5. Природа філософських проблем. Співвідношення свідомості і буття, матеріального та ідеального як основна проблема філософії.
6. Три головних питання філософії, по І.Канту. Їх зв'язок з питанням про співвідношення свідомості і буття і зі структурою філософії.
7. Структура логічного вираження дійсності. Розсудок і розум.
8. Проблема методу (стилю) філософствування. Діалектика і догматизм.
9. Проблема методу (стилю) філософствування. Діалектика, софістика та еkleктика.
10. Внутрішня діалектичність предмету філософії. Основні принципи діалектики.
11. Філософія в системі культури.
12. Співвідношення філософії з іншими формами суспільної свідомості.
13. Роль філософії в науці і практиці. Значення наукових висновків і практичного досвіду для розвитку філософії.
14. Філософський зміст проблеми буття. Буття, матерія, субстанція.
15. Об'єктивна реальність з точки зору її сутності, основи. Поняття субстанції, його світоглядне і методологічне значення.
16. Філософія про різноманітність і єдність світу. Різні течії у філософії. Монізм і дуалізм. Матеріалізм та ідеалізм.
17. Сутність вчення про матерію.
18. Поняття руху. Рух, зміна, спокій.
19. Світоглядне і методологічне значення вчення про основні форми руху матерії.
20. Простір і час як форми існування матерії. Філософія і наука про абсолютність і відносність простору і часу.

21. Відображення як атрибут, невід’ємна властивість субстанції, світу в цілому. Причина розвитку форм відображення.
22. Відображення та інформація. Внутрішня суперечність інформаційного відображення як причина його розвитку.
23. Свідомість, її виникнення і сутність.
24. Структура свідомості.
25. Свідомість і самосвідомість.
26. Свідоме і несвідоме.
27. Матеріальне та ідеальне. Єдність трьох різних розумінь ідеального.
28. Співвідношення свідомості і мозку, свідомості і мови. Філософське значення даних сучасних наук – фізіології вищої нервової діяльності, психології, педагогіки.
29. Творча сутність свідомості. Соціальні і духовні передумови розвитку творчої активності свідомості.
30. Предмет, структура і завдання гносеології. Гносеологія та онтологія.
31. Гносеологія та аксіологія. Суть і необхідність екзистенціального моменту в змісті філософських дисциплін.
32. Об’єктивна і суб’єктивна діалектика, їх співвідношення. Діалектика у функції теорії пізнання. Основні принципи, форми і методи пізнання.
33. Аргументи агностицизму і принцип діяльнісного відображення.
34. Суб’єкт і об’єкт пізнання. Різниця у розумінні їх змісту і співвідношення в історії філософії.
35. Чуттєве і раціональне. Роль інтуїції в процесі пізнання.
36. Змістове і формальне в процесі пізнання.
37. Емпіричне і теоретичне в пізнанні. Факт, ідея, гіпотеза і теорія.
38. Принцип конкретності істини. Абсолютне і відносне в істинному знанні.
39. Спостереження та експеримент, модель і моделювання.
40. Аналіз і синтез як методи наукового пізнання.
41. Індукція і дедукція як методи наукового пізнання.
42. Принцип єдності історичного і логічного. Історизм абстрактний і історизм конкретний.

43. Поняття системи. Системи статичні, динамічні і такі, що розвиваються. Системи механічні, органічні та гармонічні.

44. Метод сходження (підняття) від абстрактного до конкретного як системний метод.

45. Категорії сфери буття – якість, кількість, міра, становлення.

46. Сутність і явище. Суперечка навколо проблеми сутності.

47. Категорія «суперечності» як загальне, абсолютне визначення сутності пізнаваного об'єкта.

48. Зміст і форма.

49. Необхідність і випадковість. Осмислення висновків синергетики для поглиблення розуміння цих категорій.

50. Категорії «можливість» і «дійсність».

51. Категорії цілого і частини.

52. Категорії причини і наслідку.

53. Категорії загального, особливого та одиничного.

54. Категорія заперечення. Різні види заперечення, їх співвідношення.

55. Поняття розвитку, його співвідношення з поняттями руху і становлення. Критерії розвитку.

56. Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін і його співвідношення з іншими законами діалектики.

57. Закон єдності і боротьби протилежностей і його співвідношення з іншими законами діалектики.

58. Закон заперечення заперечення і його співвідношення з іншими законами діалектики.

59. Предмет соціальної філософії. Місце соціальної філософії в структурі філософії.

60. Природні передумови, причини та умови становлення і розвитку соціуму.

61. Суспільство як об'єкт філософського пізнання. Соціальна форма руху, її відмінність від процесів живої і неживої природи.

62. Діяльність як специфічний спосіб існування соціального. Аналіз суспільно-історичної практики, її матеріальних і духовних аспектів.

63. Людина як суб'єкт предметно-практичної діяльності. Роль праці і мови в процесі антропосоціогенези.

64. Філософія про сутність людини. Потреби та інтереси. Найважливіші умови формування сутності людини.

65. Людина як цілісне утворення. Діалектика біологічного і соціального в людині.
66. Співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість».
67. Гуманізм як явище і як філософське поняття.
68. «Цивілізація» як категорія соціальної філософії.
69. Культура як соціально-деяльнісна форма людської дійсності.
70. Соціальна структура суспільства. Класи, стани, нації як історичні спільності людей (філософський аналіз).
71. Філософський аналіз понять «державна» і «громадянське суспільство».
72. Поняття духовного життя суспільства. Структура суспільної свідомості.
73. Повсякденно-практична і ідеолого-теоретична свідомість.
74. Ідеологія і суспільна психологія. Ідеологія і наука.
75. Основні форми суспільної свідомості. Їхній взаємозв'язок і взаємовплив.
76. Політична свідомість, її місце в духовному житті суспільства.
77. Правосвідомість, її роль у житті суспільства, у розвитку демократії, формуванні людини.
78. Моральна свідомість. Суспільні функції моралі. Мораль, право і політика.
79. Естетична свідомість і мистецтво. Специфіка відображення дійсності в мистецтві.
80. Релігія як форма суспільної свідомості, її сутність, специфіка і роль у житті суспільства.
81. Зміст людського життя і зміст історичного процесу розвитку суспільства.
82. Свобода. Внутрішній і зовнішній аспекти її розуміння. Волюнтаризм і фаталізм.
83. Свобода людини і поняття відчуження.
84. Загальні та особливі риси розвитку людських спільностей. Концепції єдності історії і концепції культурно-історичних типів і етносів.
85. Критерії прогресу суспільства та особистості.

86. Глобальні проблеми сучасності і можливі шляхи їх вирішення.

87. Соціально-філософський зміст понять біосфери і ноосфери.

88. Зв'язок категорії щастя з категоріями істини і свободи.

89. Діалектичне та недіалектичне розуміння суперечності.

90. Діалектика, феноменологія, герменевтика як універсальні методи пізнання.

РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ

Основні:

1. Дзьобань О. П. Філософія науки : підручник / О. П. Дзьобань; ДНУ «Ін-т інформації, безпеки і права Нац. академії прав. наук України». Київ; Одеса : Фенікс, 2024. 516 с.
2. Єременко, О.М., Капустіна, Н.Б., Палій, О.М. Філософія: навчально-методичні рекомендації (для студентів всіх спеціальностей НУ «ОЮА»). – 2021.- 44 с. <https://hdl.handle.net/11300/14389>
3. Ворбертон Н. Коротка історія філософії; пер. з англ. Київ: Наш Формат, 2023. 224 с.
4. Історія філософії : навчальний посібник / В. А. Буслинський. – Львів : «Новий Світ-2000», 2024. 236 с.
5. Лузан А. Вступ до філософії. – Х.: Центр учбової літератури. 2023. – 136 с.
6. Людина і світ: підручник / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, А. Є. Конверський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. – 4-те вид., перероб. та доп. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2024. 255 с.
7. Петрушенко В.Л. Філософія: Підручник. Львів: ПП «Магнолія 2006», 2025. 504 с.
8. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти І-ІІ рівнів акредитації, 4-те видання, виправлене і доповнене. Львів: ПП «Магнолія 2006», 2025. 312 с.
9. Рижак Л. Філософія: підручник / Людмила Рижак. Вид.2-ге, перероб., доп. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 650 с.
10. Сандюк Л.О. Основи філософії. Навчальний посібник. – Х.: Центр учбової літератури, 2023. 412 с
11. Філософські аспекти дослідження каузальності в соціально-гуманітарній сфері : монографія / О. М. Єременко, О. В. Соловйов, І. С. Піляєв та ін. ; за ред. О. М. Єременка. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021.
12. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу. Хрестоматія. Вид. 3-тє, перероб., доп. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 532 с.
13. Філософія: Навчально-методичний комплекс дисципліни (програма, плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи та система оцінки знань студентів гуманітарних факультетів) / За ред. Л.В. Губерського. Київ: Вадекс, 2024. 84 с.
14. Шамша І.В. Суперечливість буття як джерело філософського

мислення: Монографія / І.В.Шамша / Вид. 2-ге, доповнене. Суми: Університетська книга, 2023. 208 с.

15.Шамша І.В. Філософська методологія юридичних досліджень та досліджень в правоохоронній діяльності // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2025. №52. С. 294–298.

16.The Great Conversation: A Historical Introduction to Philosophy by Norman Melchert, David Morrow. Oxford University Press; 9th edition. 2022. 856 p.

Додаткові:

1.Дзюбань О.П. Методологія, організація та технологія наукових досліджень : навч. посіб. для аспірантів ДНУ «Ін-т інформації, безпеки і права Нац. академії прав. наук України». – Київ; Одеса : Фенікс, 2025. 284 с.

2.Гюсле В. Практична філософія в сучасному світі. Київ : Лібра, 2023. 125 с.

3.Івакін О.А. Філософія / Навчальний посібник. – Одеса: Юридична література. 2004. 280 с.

4.Історія філософії. Античність та Середньовіччя за ред. Умберто Еко та Рікардо Федрігі ; пер. з іт. О. В. Сминтини та ін. . Харків : Фоліо, 2024. 554.

5.Історія філософії. Модерна доба.за ред.: Умберто Еко та Рікардо Федрігі ; пер. з італ. О. В. Сминтина та ін. Харків : Фоліо, 2024. 541.

6.К'єркегор Сьорен. Книга «Страх і трепет. Діалектична лірика». Львів: Апріорі. 2025. 184 с.

7.Методологічні основи філософської антропології: практикум / укладач: Наталія Ковтун. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2025. 96 с.

8.Сабадуха В.О. Філософія критичного мислення та прийняття рішень: підручник. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2023. 680 с.

9.Сіверс В.А. Філософія творчості : підручник. Київ : НАКККіМ, 2023. 292 с.

10.Туренко В.Е. Між земним і небесним: тексти піфагорійців. Монографія. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2025. 704 с.

11.Філософські проблеми сучасного наукового пізнання : підручник для студентів-магістрів усіх спеціальностей і форм

навчання. Харків: Видавець Іванченко І.С.. 2023. 350 с.

Інтернет-ресурси:

1. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського:
http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=RUBS&P21DBN=RUBS&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=rub_all&S21SRW=ind&S21SRD=UP&C21COM=S&S21CNR=10&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IR=&S21COLORTERMS=0&S21STR=%D0%AE0

2. Бібліотека Пенсильванського університету:
<https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/browse?type=lcsbck&key=Philosophy>

3. Підручники з філософії: <https://pidru4niki.com/filosofiya/>
4. Стенфордська філософська енциклопедія:
<https://plato.stanford.edu/>

5. Філософський енциклопедичний словник: НАН України, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди
https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

6. Філософський журнал «Філософська думка» при Інституті філософії НАН України <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd>

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
Тема 1. Філософія та світогляд. Генезис філософії, її предмет, структура та функції.....	5
Тема 2. Проблема методу філософування.....	5
Тема 3. Буття. Матерія. Субстанція.....	6
Тема 4. Відображення. Інформація. Свідомість.....	6
Тема 5. Основні форми та методи пізнання.....	7
Тема 6. Змістовна, або гносеологічна, логіка. Принципи систематизації її категорій і законів. Категорії діалектичної логіки.....	7
Тема 7. Філософія історії та філософія людини. Поняття прогресу. Прогрес особистості та суспільства та їх відношення з природним середовищем. Поняття ноосфери. Розвиток особистості до щастя.....	8
НАВЧАЛЬНИЙ КОНТЕНТ	9
Тема 1. Філософія та світогляд. Генезис філософії, її предмет, структура та функції.....	9
Тема 2. Проблема методу філософування.....	13
Тема 3. Буття. Матерія. Субстанція.....	19
Тема 4. Відображення. Інформація. Свідомість.....	23
Тема 5. Основні форми та методи пізнання.....	24
Тема 6. Змістовна, або гносеологічна, логіка. Принципи систематизації її категорій і законів. Категорії діалектичної логіки...	28
Тема 7. Філософія історії та філософія людини. Поняття прогресу. Прогрес особистості та суспільства та їх відношення з природним середовищем. Поняття ноосфери. Розвиток особистості до щастя.....	31
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАЬ І ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ	34
РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ	39